

Бојан Јовановић

Балканолошки институт САНУ, Београд

DOI 10.5937/kultura2172009J

УДК 159.922.4(=163.41)

341.485(497.5)"1941/1945":159.922.4(=163.41)

оригиналан научни рад

МЕМОРИСАНА КОЛЕКТИВНА ТРАУМА КАО ЧИНИЛАЦ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Сажетак: Током свој постојања и историјској појављивања на Балканском полуострву, Срби су били изложени великим страдањима од стране оних који су настојали да освоје овај простор. Ово страдање је посебно изражено у XX веку у којем је над српским народом у Независној Држави Хрватској извршен национални геноцид. После Другог светског рата у комунистичкој Југославији та велика национална траума је поистакнута и минимизирана. Уместо истине о њој створена је идеолошка лажа која се понавља до данас у циљу умањивања броја српских жртава. Осветљавање ове историјске истине је актуелно јер је након пола века дошло до обнављања етничке идеологије, нових злочина и прогона над српским народом у циљу стварања етнички чистије Хрватске. Жртве су проглашене аресорима, а њихово масовно убијање и прогоневање се данас слави као највећи државни празник. Сакрализација злочина чија историјска дубина скрива национални геноцид над српским народом постала је најдирљивији чинилац хрватској националној и државној идентичности. Уистинити тој монструозној пројекцији изражи и адекватан одговор. Аутор у овом раду доказује да такав одговор може бити само истинито памћење ове трауме као чинилац српској националној идентичности.

Кључне речи: геноцид, траума, политика, идентичност, Срби, Хрвати, амнезија, памћење

Замњени као доживљаји у индивидуалној свести његових учесника и сведока, историјски догађаји се и независно од своје фактичности меморишу и у колективној свести. Уколико су чињенице о трагичним догађајима изложене настојањима њиховог оспоравања и преобликовања, онда је утолико и деликатнији и сложенији процес њиховог меморисања. Могућност да се из дубоке потребе доживи фиктивна траума која се сматра стварном и као таква настоји представити и другима, пренаглашавање догађеног до екстремно негативног искуства као и игнорисање и потискивање трауматичног доживљаја, као начина

одбране и манипулације фактичким, условљавају да се у односу према болном догађају најпре утврди његова чињенична узрочност.

Сваки неадекватан приступ и пролонгирање суочавања с фактима и њиховом верификацијом као основном меморисања имају вишеструке негативне последице. Занемаривањем објективних чињеница, уместо истине долази лаж која се у естетизованом облику настоји представити као истина. Метафоризација трауматичног искуства је удаљавање од адекватног означавања и показатељ немоћи суочавања с реалношћу. Попут коришћења одређених метафора за опасне и недовољно познате болести¹, тако се и употребом необичних конструкција настоји неадекватним означавањем болног искуства успоставити веза с њим. Будући да је иза тих и таквих стратегија именована изражен и одређени интерес, речи које су тачно означавале размере злочина, попут геноцида којим је дефинисано планско убијање једног народа, изгубиле су у контексту политизације, релативизације и злоупотребе своје основно значење.²

Траума се превазилази природним током времена, а пословица да „време све лечи“ односи се и на искуство доживљеног највећег бола. Међутим, пре него дође до исхода таквог процеса, актуелност велике историјске и животне трауме чини је психолошки и културно необрађеном, а њено присилно враћање обнавља памћење као начин њеног природног превазилажења и спонтаног исцељења. Будући да тада појединци и колектив не контролишу њу, већ да она влада њима, садржај нестабилно меморисаног трауматичног искуства омета њихово нормално животно функционисање.³ Нетранспоновано из епизодијског у статус семантичког памћења, негативно искуство је као незарасла, отворена рана чинилац нечисте реалности која и онемогућава његово превазилажење.

На примеру односа према геноциду над српским народом у Независној Држави Хрватској можемо видети све ове тешкоће његовог адекватног меморисања у дугом периоду од преко седамдесет година. Основни проблем у успешном окончању тог процеса је у настојању да се потисне и фалсификује историјска истина о овој великој трауми. Размере овог геноцида биле су познате већ током Другог светског рата. На хвалисање усташа и Хрвата да су побили милион Срба, прецизни Немац, Херман Нојбахер, их је упозоравао да не претерују, јер по немачким евиденцијама тај број износи 750.000.⁴ Након ослобођења чињенице тог страшног злочина само су прецизније сагледане. Прве комисије нове послератне југословенске власти су

1 Sontag, S. (1983) *Bolest kao metafora*, Beograd: Rad.

2 На примеру претварања ратног злочина у Сребреници у геноцид могу се сагледати размере те злоупотребе. Herman, E., Peterson, D. (2010) *Politika genocida*, Beograd: Vesna info.

Чивиков, Ж. (2009) *Сребреница: крунски сведок*, Београд: Албатрос плус.

Шкрбић, Р. (2011) *Сребреница – геноцид над истином*, Београд: Свет књиге.

Bubalo, R. (21. novembar 2012) *Наг overio „poželjni genocid“*, Beograd: *Danas*.

3 Јовановић, Б. (2014) *Памћење и самозаборав*, Нови Сад: Orpheus.

Јовановић, Б. (2017) *Онирички код: увод у антропологију снова*, Београд: HERAedu, стр. 20–21.

4 Нојбахер, Х. (2005) *Специјални задатак – Балкан*, Београд: Службени лист СЦГ.

утврдиле да је страдало више од 700.000 Срба.⁵ Средиште овог злочина означава Јасеновац у којем су се усташе такмичиле у клању Срба⁶, чије је систематско убијање у овом логору обележено масовним гробницама. Показало се да је њихово уништавање било организовано и у другим логорима и да злочине над српским народом нису чинили само усташе већ и тзв. обични Хрвати који су као *добровољни целалци* организовано нападали своје суседе Србе, убијали их и бацали у јаме.⁷ У том смислу је геноцид над Србима био тоталан⁸, јер је њиховом физичком ликвидацијом, протеривањем и покрштавањем уништавана и њихова култура као траг њиховог постојања на том простору.

УЛЕПШАНО ЗЛО

Означен не само као место највећег страдања Срба у оквиру геноцида који је извршен над њима, Јасеновац је био балкански Аушвиц, како га је одредио Гидеон Грајф⁹ и најмонструознији логор у досадашњој људској историји. Више од две деценије ово место је било запуштено и препуштено уништавању материјалних доказа о бројним начинима убијања људи, све док 1966. године није изграђено споменик-обележје у виду каменог цвета, чији је аутор београдски архитекта Богдан Богдановић. Далеко од адекватног обележја најстрашнијег концентрационог логора у Европи и у свету, јасеновачки камени цвет је на прави начин само обележио своје време и оне који су га подигли. Идејни и уметнички аспект овог споменика се настоји оправдати на разне начине, али је јасно да његов аутор није подметнуо Титу, под велом квазимодерне, вредности класичног и националног културног наслеђа, већ је удовољио захтевима овог комунистичког диктатора да се не обележи на адекватан начин место геноцида над Србима, где су побијени и Јевреји и Роми, али су живот губили и малобројни Хрвати који су се супротстављали идеологији усташтва. У апстрактну празнину каменог цвета могла су се уписати разна значења и изоставити најбитније одређење Јасеновца. Споменички је естетизована историјска лаж о месту најстрашнијег злочина и пример је меморијалног кича који је био у функцији лажног помирења и скривања страшне истине о броју брутално убијених.

У сенци тог каменог цвета, цветао је конформизам и српских комуниста који су активно учествовали у титоисточком програму потискивања истине о геноциду над српским народом и умањивању броја српских жртава у НДХ. Циљ

5 Бродар, В., Погачник, А., Живановић, С. (1992) Извештај антрополога о гробовима у Јасеновцу, *Catena mundi I*, Краљево: Ибарске новости, Матица Срба и исељеника Србије.
Avramov, S. (2008) *Genocid u Jugoslaviji 1941–1945*, 1991, knj. 1, 2, Beograd: Akademija za diplomatiju i bezbednost – IGAM.

6 Николић, Н. (2015) *Јасеновачки логор*, Београд: Жагор.

7 О томе у аутентичном и потресном сведочењу песника Мирослава Максимовића. Упор. Максимовић, М. (2016) *Бол*, Београд: Чигоја штампа.

8 Давидов, Д. (2013) *Тотални геноцид: Независна држава Хрватска 1941–1945*, Београд: Завод за уџбенике.

9 Грајф, Г. (2021) *Јасеновац, Аушвиц Балкана*, Београд: Књига комерц.

минимизирања жртава јесте да се истина о тоталном геноциду замени Крлежином лажи о два камиона усташа који су дошли у Загреб и успоставили државни поредак. Прихватање те лажи чини беспредметним питање о броју убица сходно њиховим масовним жртвама чиме се фикционализује страشان факат о броју убијених Срба. Истина о страдалим Србима замењена је митом о малобројним усташама, а потом прекривена новим комунистичким идеолошким митом о братству и јединству. Када је нестао тај титоистички мит, онда је деведесетих година XX века обновљено некажњено усташтво и злочини над Србима у Хрватској. Споменик јасеновачким жртвама подигнут у виду каменог цвета симболизује неприкладност којом је обележено ово место, јер је успешно скривао страхоту која се догодила Србима и наговестио да у повољним условима, који су се створили деведесетих година XX века, усташко зло може опет да процвета.¹⁰ У том смислу је овај споменик значајно обележје временског раскршћа одакле, уместо дотадашњим, треба кренути другим путем.

НОВА САЗНАЊА

Иако се о геноциду почињеном над Србима у НДХ много тога фактички утврдило и сазнало, откривање нових чињеница о злочинима употпуњује слику о броју жртава и начинима њихове ликвидације. У том циљу је и Влада Војводине основала посебну Комисију за прикупљање ових података, а према чијем налазу, објављеном почетком 2021. године, у Срему је страдало 3.600 људи више него према дотадашњим евиденцијама, тако да је укупан број жртва преко 39.000. Према сведочењу Марице Секе Тодоровић, емитованом 6. априла 2021. године у Другом Дневнику РТС, усташе су на овом подручју убијале Србе тако што су их везивали бодљикавом жицом која их је рањавала, а њихова крв мамила пацове који су их живе прождирали. Док су на овај монструозан начин убијале своје жртве, усташе и Хрвати су се весели, играли и певали. То весеље се продужило у слављење злочина над српским народом и деведесетих у оружаном акцији Олуја, којом је с вековног огњишта протерано више од 250.000 Срба. Овај злочин, којем је претходило и масовно убијање и протеривање Срба у акцији Бљесак, прославља се сваке године као највећа победа у тзв. Домовинском рату.

Да са слављењем злочина над Србима није завршено, говоре и најнови догађаји. На тридесетогодишњицу великог ратног злочина на мосту преко Коране у Карловцу, на коме је 21. септембра 1991. године припадник специјалне полицијске јединице Гром, Михајло Храстов, убио 13 заробљених резервиста ЈНА, због чега је био и правоснажно осуђен на затворску казну, градско веће Карловца је одлучило да тај мост назове по тој јединици. Поред овог „моста специјалне јединице полиције Гром”, свечано је уз бакљаде откривен и мурал злочинцу, тако да је мост

¹⁰ Џаџић, П. (1990) *Нова усташка држава?*, Београд: Политика.

Džadžić, P. (1991) *Srbi u Hrvatskoj na udaru 'rasne teorije' u XIX i XX veku*, Beograd: Stručna knjiga.

постао место раздвајања народа који је био жртва и народа злочинаца који у духу усташтва и геноцида над Србима непрестано славе своје злочине као начин потврђивања свог националног идентитета.

Иако ће се у будућности још много тога открити, на основу свега што се досад сазнало може се створити слика о страхотама којима су Срби били изложени у НДХ. Парадигма тог злочина се заснива на непосредном монструозном убијању невиних Срба само зато што су припадали народу кога је, према идеологији оца хрватске нације Анте Старчевића¹¹, требало уништити.

Попут сваког искуства у животном току колектива и појединца, и доживљена траума представља изазов на који се може различито одговорити. Не узимајући у обзир одговоре који се заснивају на потискивању и маргинализацији страшног искуства, адекватно суочавање с траумом и после дужег периода у којем је пропуштено да се то учини постаје културни захтев и морална обавеза. Одговор на истину о тоталном геноциду који су Хрвати извршили над српским народом у XX веку, најпре вршећи незапамћене злочине над цивилним становништвом у Мачви као аустроугарски војници у Великом рату¹², потом у оквиру НДХ организованим убијањем у Јасеновцу и другим логорима и коначно у сецесионистичким ратовима деведесетих када је извршено етничко чишћење преосталих Срба, захтева њено потпуно и целовито меморисање, што значи институционализовање тог памћења као битног чиниоца националног идентитета. Насупрот бесрамном самозабораву, којим се настоје потиснути, избрисати и преозначити дотадашња национална идентитетска обележја, као и несигурном сећању које релативизује та обележја, памћење фактичког је основ свести о себи, којим се појединци и колектив самопотврђују у новим околностима. У меморисању чињеничног важни су управо бројеви који говоре о масовности страдања српског народа у НДХ. Премда поједини српски историчари и теолози сматрају да о Јасеновцу не треба говорити са становишта непосредних факата, приближно утврђени број страдалих Срба у читавој НДХ од преко 900.000 треба да буде неупитан у меморисању геноцида који је извршен над њима. У том контексту не мери се страхота злочина само бројем жртава, које су несумњиво важан чинилац његовог адекватног сагледавања, већ и начина на који је он извршен. И управо тај ужас проистекао из споја целатовог уживања и патње жртве, радости у самопотврђивању убијања других само зато што су друге националности и друге вере, указује на дубину усташког и хрватског злодела у геноциду над српским народом. У део тих страхота спада и искуство

11 Starčević, A. (1894) *Bi li k Slavstvu ili ka Hrvatstvu* (1867), *Ime Srb* (1868), *Pasmina Slavosebska po Hrvatskoj* (1876), u: *Djela dr Ante Starčevića*, knjiga III, Zagreb.

Јовановић, Б. (2016) *Антиројолоџија зла*, Београд, HERAedu.

12 Димитријевић, Б., Николић, Л. Војска убица – злочини аустроугарске војне силе у Мачви, Поцерини и Подрињу 1914. године, у: *Српски војни саниџет* 1914–1915, ур. Недок, А. С., Поповић, Б. (2010) Београд: Управа за војно здравство Министарства одбране Републике Србије и Академија медицинских наука Српског лекарског друштва.

Рајс, Р. А. (1928) *Шта сам видео и проживео у великим данима*, Београд: Државна штампарија Краљевине СХС.

страдања Срба и након завршетка рата, када су младићи из Србије слати у Хрватску, на одслужење војног рока, где су ненаоружани и борбено необучени, били лаке мете прикривених усташа.

Сматрајући да индивидуални и колективни идентитет подразумева континуитет и интегритет, одговор на истину о великој трауми геноцида извршеног над српским народом треба сагледати првенствено у реалности задатој континуитетом и интегритетом. Како потиснута и необрађена траума постаје чинилац психолошке дезинтеграције, однос према њој као чињеници важног животног искуства показује се као могућност потврђивања идентитета. Трауматични тотални геноцид довео је у питање континуитет постојања српског народа на реалном географском простору западног Балкана, односно на територији данашње Хрватске. Међутим, његова физичка ликвидација и културно искорењивање само су попут свих највећих искушења продубили питање његовог идентитета.

Изложени неминовним и сталним променама као услову животног опстанка, људи се непрекидно мењају и у том процесу, у којем и многи присилно и добровољно престају да буду оно што јесу, настоје да сачувају свој идентитет. Тај врхунски принцип садржан у геслу да се мењамост остајући исти исказан је након негативног искуства које постаје императив освешћивања великог српског страдања као чиниоца националног идентитета. Колектив и његови чланови нису исти пре и после тог страшног искуства које им омогућује стварање идентитета на вишем степену општости на којем и долази до интегрисања свих релевантних животних и културних фактора у нову идентитетску структуру њиховог самопотврђивања. Циљ овог процеса је и претварање епизодијског, нестабилног меморијског садржаја велике националне трауме тоталног геноцида у запамћену стабилну семантичку целину. Ослобођено, дакле, негативног и осветољубивог емоционалног набоја такво памћење трагичног и болног искуства, учиниће да Србија и српски народ имају јасну представу о својим суседима и начину на који они формирају и потврђују свој национални и државни идентитет.

ЛИТЕРАТУРА

- Avramov, S. (2008) *Genocid u Jugoslaviji 1941–1945*, 1991, knj. 1, 2, Beograd: Akademija za diplomatiju i bezbednost – IGAM.
- Алмули, Ј. (2009) *Јевреји и Срби у Јасеновцу*, Београд: Службени гласник.
- Аничић, С. (27. јул 2015) *Hrvati prebili mladića samo zato što je Srbin*, Beograd: *Blic*.
- Bodrijar, Ž. (1994) *Prozirnost zla, ogled o krajnostima fenomena*, Novi Sad: Svetovi.
- Бродар, В., Погачник, А., Живановић, С. (1992) Извештај антрополога о гробовима у Јасеновцу, *Catena mundi* I, Краљево: Ибарске новости, Матица Срба и исељеника Србије.
- Bubalo, R. (21. novembar 2012) *Hag overio „poželjni genocid“*, Beograd: *Danas*.
- Грајф, Г. (2021) *Јасеновац, Аушвиц Балкана*, Београд: Књига комерц.
- Gruden, V. (1992) *Psychological Sources of Serbian Aggression against the Croats*, Zagreb: *Croatian Medical Journal, War Suppl.* 2.

- Давидов, Д. (2013) *Тоштални їеноциг: Независна држава Хрвайска 1941–1945*, Београд: За-вод за уџбенике.
- Daglas, M. (1993) *Їisto i opasno*, Beograd: Plato.
- Димитријевић, Б., Николић, Л. Војска убица – злочини аустроугарске војне силе у Мачви, Поцерини и Подрињу 1914. године, у: *Срїски војни саниїетї 1914–1915*, ур. Недок, А. С., Поповић, Б. (2010) Београд: Управа за војно здравство Министарства одбране Репу-блике Србије и Академија медицинских наука Српског лекарског друштва.
- Јаковљевић, М. (1992) Psychiatric perspectives of the war against Croatia, Zagreb: *Croatian Medical Journal, War Suppl.* 2.
- Јовановић, Б. (2014) *Памћење и самозаборав*, Нови Сад: Orpheus.
- Јовановић, Б. (2016) *Анїројолоїија зла*, Београд: HERAedu.
- Јовановић, Б. (2017) *Онирички ког: увод у анїројолоїију снова*, Београд: HERAedu.
- Јовановић, Б. (2019) *Скривени човек*, Београд: HERAedu.
- Каргановић, С., Симић, Љ. (2010) *Сребреница: деконсїрукција једної вирїуелної їеноцига*, Београд: Историјски пројекат Сребреница.
- Крестић, В. Ћ. (1999) Велика подвала – Срби су извор рата: геноцид у служби великохрват-ске идеје, *Срїско наслеђе: исїоријске свеске 15–17*, Београд: НИП Глас.
- Максимовић, М. (2016) *Бол*, Београд: Чигоја штампа.
- Николић, Н. (2015) *Јасеновачки лоїор*, Београд: Жагор.
- Novak, V. (1948) *Magnum Crimen – pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.
- Нојбахер, Х. (2005) *Сїецијални задатїак – Балкан*, Београд: Службени лист СЦГ.
- Рајс, Р. А. (1928) *Шїа сам вїдео и їроживео у великим данима*, Београд: Државна штампа-рија Краљевине СХС.
- Starčević, A. (1894) *Bi li k Slavstvu ili ka Hrvatstvu (1867), Ime Srb (1868), Pasmına Slavoserbska po Hrvatskoj (1876)*, u: *Djela dr Ante Starčevića*, knjiga III, Zagreb.
- Sontag, S. (1983) *Bolest kao metafora*, Beograd: Rad.
- Тудман, Ф. (1989) *Bespuća povijesne zbiljnosti: rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Чивиков, Ж. (2009) *Сребреница: крунски сведок*, Београд: Албатрос плус.
- Herman, E., Peterson, D. (2010) *Politika genocida*, Beograd: Vesna info.
- Џацић, П. (1990) *Нова усїашка држава?*, Београд: Полиїиика.
- Džadžić, P. (1991) *Srbi u Hrvatskoj na udaru 'rasne teorije' u XIX i XX veku*, Beograd: Stručna knjiga.
- Шкрбић, Р. (2011) *Сребреница – їеноциг над исїином*, Београд: Свет књиге.

Bojan Jovanović
Institute for Balkan Studies of SANU, Belgrade

MEMORIZED COLLECTIVE TRAUMA AS A FACTOR
OF NATIONAL IDENTITY

Abstract: During their existence and historical confirmation on the Balkan Peninsula, the Serbs were exposed to great suffering by those who sought to conquer these regions. This suffering was especially pronounced in the twentieth century, in which a full blown genocide was committed against the Serbian people in the Independent State of Croatia. After the Second World War, in the communist Yugoslavia, that great national trauma was suppressed and minimized. Instead of the truth, an ideological lie was created which is being repeated to this day in order to diminish the numbers of the Serbian victims. The elucidation of this historical truth is a topical issue, because after half a century, the Ustasha ideology, new crimes and pogroms against the Serbian people reappeared in order to create an ethnically cleansed Croatia. The victims were declared aggressors, and their mass killing and expulsion is celebrated today as the biggest national holiday. This sacralization of crimes whose historical depth hides a total genocide against the Serbian people has become the most important factor of Croatian national and state identity. The questionability of this monstrous project requires an adequate response. In this paper, the author proves that such a response can only be a complete remembrance of this trauma as a factor of the Serbian national identity.

Key words: *genocide, trauma, politics, identity, Serbs, Croats, amnesia, memory*